

TIJORAT BANKLARIDA VALYUTA OPERATSIYALAR HISOBI VA AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH**Suvonqulov Jaxongir Usmonovich**

O'zbekiston Respublikasi Bank moliya akademiyasi tinglovchisi

Bank hisobi, audit va nazorati yo'nalishi talabasi

Buxgalteriya hisobi va audit tizimlarining roli to'g'risida dalillar keltiruvchi barcha tadqiqotlar sanoat sektoridan olingan. Birinchidan, bank ishida investorlarning bank menejerlari faoliyatini nazorat qilish va baholash uchun buxgalteriya hisobi va audit tizimlarini qo'llash rag'batlarini cheklashi mumkin bo'lgan muqobil tartibga solish vositalari mavjud. Banklar o'zlari ishtirok etishi mumkin bo'lgan faoliyatni tartibga soluvchi cheklashlar va kapitalning eng kam miqdoriga qo'yiladigan me'yoriy talablar ham bank boshqaruvchilarining faoliyat doirasini cheklaydi, ham omonatchilar va aktsiyadorlarning nazorat qilish rag'batlarini kamaytirishi mumkin, bu esa bunday maqsadlar uchun buxgalteriya hisobi va auditning foydaliligini cheklaydi. Ikkinchidan, nazoratchilarning yangi axborot so'rovchilari sifatidagi roli qisman bozor rolini o'z zimmasiga oladi, bu bozor turli xil ma'lumotlarni taqdim etsa, buxgalteriya hisobi va audit tizimlarining foydaliligiga ta'sir qilishi mumkin. Bank ma'murlari xavfsizlik tarmoqlari tomonidan qo'zg'atilgan tavakkalchilikni rag'batlantirishni nazorat qilish maqsadida bir qator qurilmalarni o'rnatdilar. Bank faoliyatiga cheklovlar, tavakkalchilik asosida tuzatilgan minimal kapital talablari va menejerlar qarorlariga bevosita aralashuvlar ana shu asosiy qurilmalardan uchtasidir.

Buxgalteriya hisobi va auditning takomillashtirilgan talablari ikki sababga ko'ra bank risklarini nazorat qilishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan qo'shimcha qurilmalardir: birinchidan, ular bankning haqiqiy holati to'g'risidagi ma'lumotlarni bozorga etkazishda deyarli ideal rol o'ynaydi va shu bilan bankning moliyaviy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bozorning boshqaruv faoliyatiga tartib-intizomni o'rnatish qobiliyati shuni ko'rsatadiki, buxgalteriya rejimi investorlar uchun yaxshiroq ma'lumot beradigan joyda moliyaviy shartlar ko'proq uchraydi, kredit konsentratsiyasi yuqori (yaxshiroq monitoringni taklif qiladi) va kredit muddati uzoqroq bo'ladi. Ikkinchidan, buxgalteriya hisobi va audit tizimlari rasmiy bank risklarini nazorat qilish qurilmalarining ishlashiga ham ta'sir qilishi mumkin. Regulyatorga bank aktivlarining real tavakkalchiligi to'g'risida ko'proq ma'lumot beruvchi buxgalteriya hisobi va auditning takomillashtirilgan tizimlari nafaqat kapitalning minimal talablari samaradorligini oshirishi, balki bank boshqaruvi ustidan nazorat organlari tomonidan bank beqarorligini kamaytirish maqsadida qo'llaniladigan intizomiy choralarni ko'rishga xizmat qiladi.

Bank tavakkalchiligini pasaytirishda buxgalteriya hisobi va audit tizimlarining samaradorligi mamlakatda depozitlarni sug'urtalashning saxiyiligi bilan ijobiy, bank ustavi qiymati bilan esa salbiy bog'liqdir. Bizning ishimiz e'tibor qaratadigan uchinchi masala - buxgalteriya hisobi va auditga qo'yiladigan talablar boshqa tartibga soluvchi bank risklarini nazorat qilish vositalarini to'ldiradimi yoki ularning o'rnini bosadimi? Buxgalteriya hisobi va auditga qo'yiladigan talablar bank bilan bog'liq ma'lumotlarning hajmi va sifatini oshiradi, ham omonatchilarga, ham nazoratchilarga bank riskini kamaytirishga yordam beradi. Bank aktivlari uchun xatarlar to'g'risidagi yaxshi ma'lumotlar kapitalga bo'lgan talablarni real bank riskiga moslashtirishda o'z rolini o'ynashi va shu bilan ushbu turdagi tartibga solish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bunday holda, axborotni oshkor qilish va auditga qo'yiladigan talablarni yaxshilash nafaqat bozor intizomini oshiribgina qolmay, balki kapitalni tartibga solish bo'yicha minimal talablarga qo'shimcha bo'ladi.

Biroq, takomillashtirilgan buxgalteriya hisobi va audit tizimlari haqiqatda bank faoliyatiga yoki bank riskini kamaytirishga qaratilgan rasmiy intizomga cheklovlarni to'ldirishi aniq emas. Buning teskarisi bo'lishi mumkin: bank faoliyatini cheklash tavakkalchilikni cheklashning eng oddiy usullaridan biri bo'lishi mumkin, chunki bu alohida banklarning moliyaviy holati to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkor qilish uchun mo'ljallangan tizimlarga ehtiyojni yo'q qiladi. Bunday holda, bank faoliyatini cheklash tartibga soluvchi organlar uchun buxgalteriya hisobi va audit tizimlarining sifatsizligi bozor intizomiga yoki kapitalning minimal talablari samaradorligiga yordam bermasa, bank tavakkalchiligini kamaytirish usuli bo'lishi mumkin. Biroq, buxgalteriya hisobi va auditga qo'yiladigan talablarning rivojlanishi va takomillashishi natijasida bank tavakkalchiligini nazorat qilish uchun bank cheklovlarining foydasi pasayishi mumkin va ular bilan bog'liq boshqa salbiy ta'sirlar - diversifikatsiya va iqtisod doiralarning qisqarishi - banklar amalga oshirishi mumkin bo'lgan faoliyatni cheklovchi cheklovlarga olib kelishi mumkin. tavsiya etiladi. Ushbu stsenariyda buxgalteriya hisobi va auditga qo'yiladigan talablar bank faoliyatidagi cheklovlar o'rnini bosadi.

Buxgalteriya hisobi va auditga qo'yiladigan talablar rasmiy intizomni to'ldiruvchi yoki o'rnini bosuvchi ekanligini aniqlash qiyinroq. Bir tomondan, agar buxgalteriya hisobi va auditga qo'yiladigan talablar oshkoralikni va natijada bozor intizomini va kapitalning minimal ko'rsatkichlari samaradorligini oshirsa, ular bank riskini nazorat qilish uchun rasmiy intizomni qo'llash doirasi va qulayligini cheklashi mumkin. Bu hokimiyatning boshqaruv qarorlariga bevosita aralashuvi bozor va nazoratchilar tomonidan doimiy intizomning yo'qligi tufayli yuzaga kelganda sodir bo'ladi. Shu munosabat bilan, doimiy intizom va nazorat vositalari takomillashgani sayin, rahbarlar tomonidan intizomiy jazo choralariga ehtiyoj kamayadi. Bundan tashqari, boshqaruv qarorlariga bevosita aralashuv bankning buxgalteriya hisobi va audit tizimlari yetarlicha rivojlanmagan bo'lsa, uning moliyaviy holati to'g'risidagi ma'lumotlarni o'chirish chorasi sifatida ham ko'zda tutilishi mumkin.

Ushbu dalil rasmiy intizom buxgalteriya hisobi va audit talablarining o'rnini bosuvchi vosita ekanligini anglatadi. Boshqa tomondan, buxgalteriya hisobi va audit tizimlari tomonidan taqdim etiladigan ma'lumotlarning yuqori sifati rahbarlarning boshqaruv qarorlariga aniq va to'g'ri vaqtda aralashish qobiliyatini oshirishi mumkin. Agar shunday bo'lsa, buxgalteriya hisobi va audit tizimlari rasmiy intizomni to'ldiradi. Rasmiy intizom va buxgalteriya hisobi va audit talablari o'rtasidagi munosabatlarning ikkala turi ham mumkin bo'lgan variantlar bo'lganligi sababli, empirik tahlil asosiy masalaga aylanadi.

Auditorlik faoliyatini o'rganuvchi va uning asosini tashkil qiluvchi audit fani korxonalarini ta'sis etishdan tortib uni boshqarish jarayoni, korxonaning iqtisodiy va moliyaviy barqarorligini ta'minlash va korxonaning faoliyatini tahlil qilishni uslubiy tomonlarini o'rgatadi. Xususan, korxonaning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash, foydalanilayotgan resurslar zaxirasini kengaytirish, ularni ishlab chikarishga jalb etish, korxonaning raqobatbardoshligi darajasini oshirish, xujalik faoliyatiga hamda korxonaning iqtisodiy salohiyatiga to'g'ri baho berish kabilar uslubiy tomonlar shular jumlasidandir. Bundan tashqari audit, korxonalarda buxgalteriya hisobotini tashkil etish, mavjud resurslardan foydalanish, samaradorlikka erishish yullarini aniqlash, tadbirkor va ishbilarmonlar faoliyatiga baho berish kabi masalalar echimini ham o'rgatadi. Jamiyatdagi munosabatlarda auditning zaruriyati xisobot berish kontseptsiyasi talablari bajarilishi yuzasidan kelib chiqadi. Bu bir tomon ikkinchi bir tomonga hisobot berish va majburiyat bajarilishini nazorat qilishni e'tirof etadi va bu nazorat ma'lum bir ma'lumot, tushuntirish yoki hisobot olishni nazarda tutadi. Hisobot berish quyi bo'g'in boshqaruvchilari yuqori bo'g'in boshqaruvchilarning aktsiyadorlarga hisobot berishi kerakligidan kelib chiqadi. Shuning uchun audit nazoratning

mexanizmi sifatida yuzaga keladi va hisobot berishning bajarilishiga va ularning oydinlashtirilishiga yordam beradi.

Audit orqali vositachilik shartnomalari amalga oshadi, chunki bunda vositachining faoliyati nazorat qilinadi. To'g'ri ma'lumotlar olishda, berilayotgan axborotdagi noaniqlikni aniqlashda audit yana ham zarurdir. Audit qabul qilinayotgan qarorlar sifatini va korxonalarini taqsimlanishini yaxshilashga ham yordam beradi. Yana auditga sug'urta kafolati bajarilishini ta'minlaydigan chora sifatida qaraladi. Bozor munosabatlarining rivojlanishini va iqtisodiyotni erkinlashtirish natijasida auditorlik faoliyati tez sur'atlar bilan rivojlanib taftish tushunchasini siqib chiqarmoqda. Audit va taftish tushunchalari keng ma'noda xo'jalik yurituvchi sub'ektlar bilan moliya-xo'jalik faoliyati ustidan o'rnatiladigan iqtisodiy nazoratni tashkil etish usullari hisoblanadi. Audit o'tkazishda hujjatli va haqiqiy taftishning ayrim amallari, ayrim xisob obektlarini taftish qilish usullaridan foydalaniladi. Yuqorida aytilganidek ichki auditning natijalari turli maqsadlarda foydalaniladi. Barcha auditning tashkiliy komponentlari CEAning byudjetga beriladigan hamda auditning ishonchlilik va maslahat tamoyillari asosida yillik audit rejalarini amalga oshirishni ko'zda tutadi. Audit xo'jalik sub'ektining ommaviy moliyaviy hisobotini to'g'riligini, to'liqligini, buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlar to'g'risidagi qonun va talablarga javob berishini aniqlash maqsadida o'tkaziladigan mustaqil ekspertiza va taxlilni bildiradi.

Bundan tashqari audit yana boshqa nazorat ishlarini o'z ichiga oladi. Auditning asosiy faoliyati sub'ektning iqtisodiy ahvoriga bog'liq faktlarni yig'ish va baholashdir. Yuqoridagilarni hisobga olib auditning asosiy faoliyat turlarini ko'rishimiz mumkin. Birinchidan, har qanday auditorlik faoliyatini yuritishning majburiy sharti bo'lib uning chegarasi hisoblanadi. Bunday chegaralar muayyan iqtisodiy sub'ektning o'lchamlari yoki tarmoq auditida ma'lumot tizimini tekshirish bilan aniqlanadi. Ikkinchidan, auditor audit ob'ekti va uni o'tkazilishidan manfaatdor bo'lganlar o'rtasidagi «axborot bo'shligini» to'ldirishga harakat qiladi. Bu asosan hisobotlarda ayrim ma'lumotlarni etishmasligi yoki hisobotdagi ma'lumotlar ishonchliligi bilan baholash qaror qabul qilish uchun foydalanish mumkin bo'lmagan holda. Uchinchidan, audit o'tkazayotgan shaxslarning malakasi asosiy shartlardan hisoblanadi.

Auditor kerakli ma'lumotlarni yig'ish va o'lchovlarni tushunish orqali ma'lumotlarni baholashni yaxshi bilishi kerak. Bundan tashqari, auditoridan muomala me'yorlariga rioya qilish talab qilinadi, ya'ni u o'zini mustaqilligini saqlash va tashqi hamda ichki ta'sirlarga qarshi tura olishi kerak. Bozor sub'ektlarining talabiga javob beradigan nazorat turlaridan biri – bu audit tizimidir. Auditning maqsadi - taqdim qilinayotgan hisobotlar to'g'riligi, xo'jalik faoliyatining haqiqiy holatini aks ettirishi, uning qonuniyligi hamda moliyaviy hisobot va buxgalteriya hisobi talablariga mos kelishini aniqlashdan iboratdir. Auditorning korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy hisobotini tasdiqlash to'g'risidagi xulosasining bo'lishi, mazkur moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar uchun unga bo'lgan ishonchni oshiradi. Auditorlik tekshiruvlarini maxsus auditorlik firmalari yoki alohida sertifikatga ega auditorlar o'tkazishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жўраев М.Қ. Электр юритмалар тезлигини ростлаш усуллари Педагогик маҳорат Илмий-назарий ва методологик журнал Бухоро 2021, №23, 114-118 б,(13.00.02)
2. Jo'rayev M. Q. Scientific methodical bases of the science of electric machines academia: An International Multidisciplinary Research Journal ISSN: 2249-

7137Vol.12,Issue09,September 2022 SJIF 2022=8.252 A peer reviewed journal<https://www.indianjournals.com>

3. Jo'rayev M. Q. Ilmiy konferensiya "Elektr mashinalari fanini o'qitish didaktik takomillashtirish jihatlari" INTERNATIONAL CONFERENCE ON DEVELOPMENTS IN EDUCATION SCIENCESAND HUMANITIES International scientific-online conference 4nd part, 2-124 pages Part 4 September 29 CANADA <https://zenodo.org/record/7146065>
4. Jo'rayev M. Q. Ilmiy konferensiya "Elektr mashinalari fani rivojlanish ginezisi va mazmuni" INTERNATIONAL CONFERENCE ON DEVELOPMENTS IN EDUCATION SCIENCESAND HUMANITIES International scientific-online conference 4nd part, 2-124 pages Part 4 September 29 CANADA <https://zenodo.org/record/7146065>
5. Jorayev Mirjalal Kahramonovich OPINIONS OF UZBEK AND FOREIGN SCIENTISTS IN TEACHING THE SCIENCE OF ELECTRIC MACHINES 76-80 British Journal of Global Ecology and Sustainable Development <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/317> ISSN (E): 2754-9291
6. Джураев Мирджалал Кахрамонович, Камалов Камал Малик угли «Синхронные машины», инновационные методы в обучении <http://www.ijaretm.com/> ISSN:2349-0012
7. Jo'rayev Mirjalol Qahramonovich, Jafarov Sobir Talab o'g'li, Nizomov Nozimjon Zafar O'g'li, Kamolov Kamol Malik o'g'li "Qadoqlash sexidagi qo'llanilgan elektr yuritmani boshqarish blokini takomillashtirish orqali maxsulot namligini mo'tadil saqlash" <https://wordlyknowledge.uz/> ISSN : 2181-4341
8. Жўраев М.Қ., Software Analysis of Electric Machine Science, Research Jet Journal of Analysis and Invertions IF-7.6, <https://reserchjet.academiascience.org/index.php/rjai/article/view/414> ISSN 2776-0960
9. Jo'rayev Mirjalol Qahramonovich, Jafarov Sobir Talab o'g'li "Methodology of teaching experimental work, organization of independent work in technical higher education institutions <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/192>